

2

Πρώιμη γλωσσική ανάπτυξη (0-3 έτη)

- 2.1 Φωνητική - Φωνολογική ανάπτυξη
- 2.2 Λεξιλογική - Σημασιολογική ανάπτυξη
- 2.3 Μορφολογική - Συντακτική ανάπτυξη
- 2.4 Επικοινωνιακή/Πραγματολογική ανάπτυξη

Τα βρέφη επιχειρούν να επικοινωνήσουν με τους γύρω τους από νωρίς χρησιμοποιώντας πολλούς διαφορετικούς τρόπους: με εκφράσεις και χειρονομίες, επιδιώκοντας οπτική επαφή, κλαίγοντας ή παράγοντας ήχους και φωνές πολύ πριν αρχίσουν να μιλούν. Από τη γέννησή τους σχεδόν, ενδιαφέρονται και προτιμούν τους γλωσσικούς ήχους και τους διαχωρίζουν από τους μη γλωσσικούς. Η πρώιμη γλώσσα του παιδιού βελτιώνεται και εμπλουτίζεται παράλληλα με την αισθησιοκινητική ανάπτυξη και την εξελισσόμενη γνώση για το περιβάλλον — τις οντότητες και τις ιδιότητές τους, τις ενέργειες, το χώρο κτλ. Σε γενικές γραμμές, τα παιδιά εκφωνούν τις πρώτες τους λέξεις γύρω στον πρώτο χρόνο, δομούν τις πρώτες τους φράσεις και τηλεγραφικές προτάσεις κοντά στα δύο έτη και μιλούν χρησιμοποιώντας σε μεγάλο βαθμό ολοκληρωμένες προτάσεις όταν έχουν κλείσει τα τρία τους χρόνια (βλ. και Παράρτημα, πίνακας 5: σημαντικότερα ορόσημα). Αυτό το επίτευγμα της γλωσσικής ανάπτυξης στηρίζεται στην εξέλιξη τεσσάρων συστημάτων: του φωνητικού-φωνολογικού (αντίληψη και παραγωγή ήχων με τους οποίους θα σχηματιστούν λέξεις), του μορφοσυντακτικού (μορφολογικών και συντακτικών κανόνων για το συνδυασμό μορφημάτων σε λέξεις και λέξεων σε φράσεις/προτάσεις), του σημασιολογικού (προσδιορισμός αναφορών και σημασιών των μορφημάτων, λέξεων, προτάσεων) και του επικοινωνικού/πραγματολογικού (επικοινωνιακή, κατάλληλη χρήση της γλώσσας σε μια ποικιλία πλαισίων-περιβαλλόντων).

2.1 ΦΩΝΗΤΙΚΗ - ΦΩΝΟΛΟΓΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Νεότερες έρευνες υποστηρίζουν ότι τα νεογέννητα διακρίνουν και προτιμούν τους ήχους της ανθρώπινης γλώσσας έναντι άλλων ήχων, ίσως ακόμα και κατά την περίοδο της κύησης (Shultz & Vouloumanos 2010, May et al. 2011). Η έρευνα δείχνει ότι τα βρέφη είναι σε θέση να αντιλαμβάνονται πολύ λεπτές φωνημικές διακρίσεις, ακόμα και όταν αυτές δεν υπάρχουν στη γλώσσα τους (Werker & Tees 1984), ικανότητα που εξασθενεί σταδιακά· επίσης, διακρίνουν και στοιχεία προσωπείας της γλώσσας που κατακτούν (Kent & Miolo 1995), τα οποία θα τα βοηθήσουν λίγο αργότερα να καταταμήσουν την συνεχή ομιλία και να διακρίνουν τα όρια των λέξεων.

Απαραίτητη προϋπόθεση για την εξέλιξη της φωνολογικής παραγωγής είναι να έχει αντιληφθεί το βρέφος ότι ανάμεσα σε τόσους διαφορετικούς ακουστικά φθόγγους (γλωσσικούς ήχους) κάποιος είναι ιδιαίτερα σημαντικοί για τη γλώσσα που κατακτούν και χρησιμοποιούνται από αυτή για να δηλωθούν διαφορές στη σημασία· κάποιος φθόγγος δηλαδή αποτελεί *φωνήματα* στη συ-

γκεκριμένη γλώσσα, αφού έχουν *διαφοροποιητική λειτουργία*: λ.χ. το /d/ και το /d/ είναι φωνήματα αφού κατά κανόνα μπορούν να διαφοροποιήσουν σημασιακά λέξεις (dino – dino = ντύνω – δίνω) ενώ άλλες διαφορές μεταξύ φθόγγων δεν έχουν αυτή τη λειτουργία (όπως τα [x] και [ç]: xeri (?) - çeri = χέρι) (βλ. Παράρτημα, πίνακες 1-4 για τους φθόγγους και τα φωνήματα της Νέας Ελληνικής).

Από τους 9 με 10 μήνες τα βρέφη αντιλαμβάνονται τις φωνολογικές ιδιαιτερότητες της γλώσσας του περιβάλλοντός τους (Jusczyk et al. 1993, Polka et al., 2007). Ωστόσο, δεν είναι όλες οι διαφορές μεταξύ των φωνημάτων το ίδιο εύκολα αντιληπτές: τα παιδιά διακρίνουν ορισμένες φωνολογικές διαφορές αρκετά νωρίς (όπως τη διαφορά ανάμεσα στα χειλικά /p/ - /b/ ή τα ρινικά /m/ - /n/) και άλλες αργότερα, όπως τη διαφορά ανάμεσα στο ηχηρό συριστικό /z/ και το άηχο συριστικό /s/ (Mennen & Okalidou 2006).

Η γλωσσική παραγωγή των βρεφών περνάει από συγκεκριμένα στάδια. Στους 2-6 μήνες το βρέφος παράγει κάποιες **πρώτες φωνοποιήσεις** που μοιάζουν με φωνήεντα (*ψευδοφωνήεντα*): αργότερα τα φωνήεντα αυτά συνδυάζονται και με ήχους που μοιάζουν με ουρανικά σύμφωνα, σχηματίζοντας μικρές φωνητικές ενότητες (*ψελλίσματα*) (βλ. Oller 2000). Από τους 5 μήνες και μετά, οι ήχοι που παράγονται μοιάζουν όλο και πιο πολύ με κανονικά σύμφωνα και φωνήεντα, και το βρέφος περνάει από τις πρώτες φωνοποιήσεις στο στάδιο του **κανονικού βαβίσματος** (6-8 μήνες). Το βάβισμα μοιάζει με συλλαβές, απλές ή επαναλαμβανόμενες, με δομή Σύμφωνο + Φωνήεν, π.χ. [baba], [gaga] κλπ. Η έρευνα για τη συλλαβική δομή στην ελληνική δείχνει ότι τα νήπια της πρώιμης ηλικίας προτιμούν για τις πρώτες λέξεις τη δι-συλλαβική δομή ΣΦΣΦ (ή την τρισύλλαβη με αναδιπλασιασμό), διατηρώντας παράλληλα και την προσωδία και αποφεύγοντας συμφωνικά συμπλέγματα ή φωνήεντα στην αρχή (Kappa 2002). Από τους 8-10 μήνες το βρέφος φαίνεται ότι αναλύει τη γλώσσα που ακούει και παράγει φθόγγους που μοιάζουν πια με τα φωνήματα της μητρικής, ενώ παράλληλα σταματάει η παραγωγή ήχων που δεν ανήκουν στην αναπτυσσόμενη γλώσσα. Αρχικά το βάβισμα μπορεί να είναι **αναδιπλασιαζόμενο**, δηλαδή επαναλαμβάνονται ακολουθίες ίδιων συμφώνων και φωνηέντων, αλλά αργότερα μπορεί να είναι και **μη αναδιπλασιαζόμενο/διαφοροποιημένο**, να εναλλάσσονται δηλαδή συλλαβές με διαφορετικά σύμφωνα και φωνήεντα, π.χ. [babaga], [bamaga] κλπ. και με εμφανή την προσωδία της αναπτυσσόμενης γλώσσας (Rvachew & Alhaidary 2018). Τα φωνήματα στις πρώτες λέξεις φαίνεται να έχουν άμεση σχέση με τα φωνήματα του βαβίσματος: υπάρχει δηλαδή μια **φωνολογική συνέχεια από την περίοδο του βαβίσματος έως τις πρώτες γλωσσικές μορφές**, αφού τα συχνότερα φωνήματα του βαβίσματος (και αρθρωτικά ευκολότερα) συναντώνται ως επί το πλείστον στις πρώτες λέξεις (McCune & Vihman 2001).

Ουσιώδεις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη του φωνολογικού συστήματος και την παραγωγή φωνολογικά «σωστών» γλωσσικών τύπων είναι, πέρα από την ανάπτυξη του ακουστικού συστήματος, η ωρίμανση του φωνητικού μηχανισμού, η ανάπτυξη λειτουργικών συστημάτων του εγκεφάλου υπεύθυνων για την ανάπτυξη της γλώσσας, η ανάπτυξη της μνήμης και διάφορων γενικών νοητικών ικανοτήτων του παιδιού, αλλά και η κατάλληλη ποσότητα και η ποιότητα των περιβαλλοντικών ερεθισμάτων που δέχεται από τον ενήλικο λόγο (Stark 1986) (βλ. και κεφ. 1). Στα 2-3 χρόνια ο φωνητικός μηχανισμός είναι αρκετά ώριμος και ο έλεγχος της άρθρωσης επιτρέπει στα νήπια να «ταϊριάζουν» σε σημαντικό βαθμό αυτό που εκφωνούν με αυτό που ακούν. Ορισμένα φωνήματα ή συνδυασμοί τους εμφανίζονται νωρίτερα και συχνότερα στον παιδικό λόγο: το γεγονός αυτό μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι ισχύουν κάποιες καθολικές αρχές/τάσεις στην πορεία της φωνολογικής ανάπτυξης (λόγω της ιδιαιτερότητας της ανθρώπινης άρθρωσης, της αναγκαστικής διαδικασίας ωρίμανσης όλων των γνωσιακών και ψυχολογικών προϋποθέσεων για την ανάπτυξη της γλώσσας, αλλά και λόγω των κοινών αρχών στην οργάνωση όλων των γλωσσών). Έτσι, αρκετές έρευνες έχουν επιχειρήσει να καταγράψουν ποιοι φθόγγοι (ή ποια διακριτικά χαρακτηριστικά τους) και με ποια σειρά κατακτώνται ανάλογα με την ηλικία του παιδιού.

Σύμφωνα με έρευνες υπάρχουν κάποιες **μεταβλητές που καθορίζουν ποια φωνήματα θα εμφανιστούν πρώιμα**, όπως η *προτίμηση για συνδυασμούς ήχων που είναι πολύ διαφορετικοί* (π.χ. τα φωνήεντα και τα σύμφωνα), και η *προτίμηση σε φωνήματα με λιγότερο σύνθετα διακριτικά χαρακτηριστικά* (π.χ. το στιγμικό /p/ είναι πιο εύκολο από αρθρωτική άποψη από το τριβόμενο /f/, εφόσον ο τρόπος άρθρωσής του — πλήρης παρεμπόδιση της εκροής του αέρα — είναι πιο χαρακτηριστικός για τα σύμφωνα, και γι' αυτό πιθανόν εμφανίζεται πιο πρώιμα (Κατή 1991).

Ο Ingram (1989) αναφέρει τρεις βασικούς **παράγοντες που επιδρούν στη χρονική σειρά της παραγωγής των φωνημάτων**: η *ευκολία/δυσκολία άρθρωσης* (π.χ. η δυσκολία στην άρθρωση του /r/), η *ευκολία/δυσκολία ακουστικής αντίληψης-διάκρισης μεταξύ φωνημάτων* (π.χ. η ομοιότητα των /θ/ και /δ/) και ο *λειτουργικός ρόλος των φωνημάτων* στο συγκεκριμένο φωνολογικό σύστημα, οι οποίοι αποτελούν παράγοντες που συμβάλλουν εν μέρει στο ποια φωνήματα θα κατακτηθούν και με ποια σειρά· παράδειγμα της σημασίας του λειτουργικού ρόλου των φωνημάτων αποτελεί στα αγγλικά το /ð/ (π.χ. στη λέξη *this*) που κατακτάται σχετικά αργά, παρότι δεν υπάρχει μεγάλη δυσκολία και είναι συχνό, όμως συναντάται κυρίως σε άρθρα και αντωνυμίες, τα οποία εμφανίζονται αργότερα από άλλες λέξεις στον παιδικό λόγο. Επομένως, η αλληλοδιαπλοκή εγγενών και περιβαλλοντικών παραγόντων φαίνεται ότι είναι η ασφαλέστερη υπόθεση για την πορεία και την ερμηνεία της εξέλιξης του φωνολογικού συστήματος των παιδιών.

Παρότι δεν είναι εύκολο να διατυπωθούν καθολικές αρχές για όλες τις γλώσσες, μπορούμε να παρατηρήσουμε μερικές **γενικές κανονικότητες στην πρώιμη φωνολογική παραγωγή** (Sander 1972, Mennen & Okalidou 2007, Owens 2012):

- τα φωνήεντα κατακτώνται νωρίτερα από τα σύμφωνα και τα σφάλματα σε αυτά είναι λιγότερα και δυσδιάκριτα. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι πρώτες λέξεις ορισμένων παιδιών μπορεί να αποτελούνται σχεδόν ολοκληρωτικά από φωνήεντα, π.χ. [eo] (νερό), [aua] (γατούλα), [ie] (φύγε)⁹
- ως προς τον τόπο άρθρωσης φαίνεται να προηγούνται τα χειλικά (π.χ. /p/, /m/) με τα υπερωϊκά (π.χ. /k/, /g/) και τα οδοντικά (π.χ. /d/, /t/) να έπονται
- ως προς τον τρόπο άρθρωσης τα κλειστά και ρινικά σύμφωνα εμφανίζονται πρώτα (/p/, /t/, /d/, /m/ κ.ά.) ενώ τα τριβόμενα και τα πλευρικά/παλλόμενα αργότερα (/x/, /θ/, /r/, κ.ά.), μερικά από τα οποία φαίνεται να δυσκολεύουν αρκετά τα παιδιά συχνά έως το τέλος της προσχολικής περιόδου
- Ειδικά για τα ελληνικά, τα αλλόφωνα ουρανικά [ʎ] και [ɲ] φαίνεται να κατακτώνται μετά τα 2,5 – 3 (Θωμαδάκη & Μαγουλά 1998)
- παρότι ορισμένα συμφωνικά συμπλέγματα εμφανίζονται και στην ηλικία των 3-4 ετών με ορισμένα να είναι ευκολότερα (π.χ. /vl/, /xt/), γενικά οι συνεμφανίσεις συμφώνων δυσκολεύουν αρκετά τα νήπια, που συνήθως τα απλουστεύουν (Τζακώστα 2001): π.χ. η *κούκλα* προφέρεται ως [kuka]. Η κατάκτησή τους ολοκληρώνεται συχνά στις αρχές της σχολικής περιόδου.

Επιπλέον, το μικρό παιδί πρέπει να κατακτήσει ιδιαίτερα **φωνολογικά φαινόμενα/αρχές** που καθορίζουν τους συνδυασμούς, τη σειρά και τις μεταβολές των φωνημάτων σε μια γλώσσα (Nespor 1999). Για παράδειγμα, στην ελληνική κάποια σύμφωνα ουρανικοποιούνται πριν από τα πρόσθια φωνήεντα, όπως το υπερωϊκό [k] που τρέπεται σε ουρανικό [c] πριν από τα πρόσθια φωνήεντα /e, i/: [kalos] (καλός) αλλά [ceros] (καιρός). Έτσι στην ελληνική έχουμε δύο αλλόφωνα (φθόγγοι) για το φώνημα /k/: το [k] και το [c]. Λάθη στην παραγωγή αλλοφώνων παρατηρούνται συχνά στον προφορικό λόγο στην πρώιμη γλωσσική περίοδο¹⁰. Επίσης, οι φωνοτακτικοί περιορισμοί και χαρακτηριστικά

9. Παραδείγματα από το προσωπικό αρχείο [ΠΑ]

10. Για παράδειγμα, ένα κοριτσάκι 18 μηνών εκφωνεί [malaka] δείχνοντας έναν ενήλικα, και η μαμά σπεύδει να εξηγήσει στους σοκαρισμένους ακροατές ότι η εκφωνούμενη λέξη είναι *μαλλάκια*.

μιας γλώσσας καθορίζουν ποιες ακολουθίες φωνημάτων επιτρέπονται σε μια γλώσσα και σε ποιες θέσεις: για παράδειγμα, στην ελληνική οι λέξεις τελειώνουν μόνο σε δυο σύμφωνα (/s/, /n/) και είναι επιτρεπτός ο συνδυασμός /spr/ (σπρώχνω) αλλά όχι και ο συνδυασμός /fspr/ (вспрыгнуть, πηδάω πάνω σε) που συναντάται στη ρωσική.

Από τους 18 μήνες και έπειτα, η φωνολογική παραγωγή των νηπίων είναι αρκετά σταθερή, αλλά έχει σημαντικές αποκλίσεις από την ενήλικη. Κατά την κατάκτηση του φωνολογικού συστήματος της μητρικής, τα παιδιά χρησιμοποιούν ορισμένες στρατηγικές απλοποίησης, κυρίως προκειμένου να διευκολυνθούν αρθρωτικά (Menyuk et al. 1986). Βασικές **στρατηγικές/φωνολογικές διαδικασίες** είναι οι εξής (βλ. και Mennen & Okalidou 2006) Clark 2009):

- **αντικαταστάσεις** φωνημάτων: [nelo] (νερό)¹¹
- **αποκοπές ή αναπτύξεις** φωνημάτων: [rapu] (παπούς), [bele] (μπλε).
- **αφομοιώσεις** φωνημάτων: [gagana] (δαγκάνα)
- **μεταθέσεις** φωνημάτων (ή συλλαβών): [aɣolo] (άλογο)
- **Αποκοπές κυρίως άτονων συλλαβών**: [laci] (σκυλάκι), [koto] (μπισκότο)¹² ή αναδιπλασιασμός τονιζόμενων συλλαβών: [eicinito] (αυτοκίνητο) μπορούν επίσης να παρατηρηθούν.

Οι φωνολογικές αυτές διαδικασίες είναι συχνά φαινόμενα στην πρώιμη γλωσσική περίοδο, αλλά εμφανίζονται και αργότερα, κατά την προσχολική περίοδο. Πολλές φορές εφαρμόζονται πάνω από μια διαδικασίες: έτσι το [σαπούνι] προφέρεται ως [fasuní] με αντικατάσταση και μετάθεση (κορίτσι 2.11 [ΠΑ]). Ως αποτέλεσμα, οι λέξεις που εκφωνεί το παιδί, φαίνονται να εμφανίζουν φωνολογικά «λάθη», ή αποκλίσεις (από τον ενήλικο λόγο), ωστόσο είναι μέρος μιας απαραίτητης και φυσιολογικής φωνολογικής ανάπτυξης.

Παρά τις σημαντικές κανονικότητες και ομοιότητες στην εξέλιξη του φωνολογικού συστήματος δεν υπάρχει μια ενιαία καθολική σειρά στην ανάπτυξη των φωνημάτων τόσο για όλες τις γλώσσες, όσο και για όλα τα παιδιά: η *λειτουργική σημασία* των φωνημάτων για κάθε γλώσσα, η *θέση* των φωνημάτων στις γλωσσικές μονάδες, η *ευκολία/δυσκολία* (τόπος-τρόπος) *άρθρωσης*, αλλά και παράγοντες ατομικών βιολογικών ιδιομορφιών κάθε παιδιού συμβάλλουν στη διαφοροποίηση της ανάπτυξης του φωνολογικού συστήματος της μητρικής.

11. Παραδείγματα από το προσωπικό αρχείο [ΠΑ]

12. Ωστόσο, τα ερευνητικά ευρήματα της Tzakosta (2005) που αφορούν την ελληνική δείχνουν ότι στις μονοσύλλαβες περικοπές δεν είναι πάντα οι τονισμένες συλλαβές μιας λέξης που διατηρούνται

2.2 ΛΕΞΙΛΟΓΙΚΗ - ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Η πρώτη κατανόηση λέξεων φαίνεται να πραγματοποιείται αρκετούς μήνες προτού το παιδί προφέρει την πρώτη του λέξη. Οι πρόσφατες μελέτες συγκλίνουν ότι τα βρέφη κατανοούν λέξεις ήδη στους 6-9 μήνες: οι λέξεις αυτές αφορούν κυρίως ουσιαστικά τα οποία αναφέρονται σε πράγματα και οντότητες από το άμεσο περιβάλλον του βρέφους, όπως φαγητά, μέρη του σώματος, ζώα κτλ. (Parise & Csibra 2012, Bergelson & Swingley 2015). Η πρώιμη παραγωγή λέξεων από τους 10-12 μήνες και μετά έχει απασχολήσει ιδιαίτερα την έρευνα, καθώς οι λέξεις αυτές έχουν ιδιόμορφη φωνητική μορφή και σημασία (π.χ. Dore et al. 1976 Vihman & Miller 1988 κ.ά.) και είναι αρκετά δύσκολο να προσδιορίσει κανείς τις διαστάσεις και τις παραμέτρους που καθιστούν αυτά τα πρώτα εκφωνήματα βαθμιαία λεκτικά, ειδικά αν χρησιμοποιούνται μέθοδοι ανάλυσης της ενήλικης παραγωγής (Καρούσου κ. συν. 2008). Οι **ψευδολέξεις** ή **πρωτολέξεις** (Bates 1976, Hoff 2009), δηλαδή οι μεταβατικές μορφές που παράγει το παιδί ανάμεσα στο βάβισμα και τις πρώτες αναγνωρίσιμες λέξεις, δεν σχετίζονται με κάποιον εμφανή τρόπο με το λεξιλόγιο της ενήλικης γλώσσας, παρότι έχουν για το παιδί σταθερό νόημα (για παράδειγμα, εντεκάμηνο κορίτσι, για αρκετούς μήνες, εκφωνούσε τη μορφή [cika] για να αναφερθεί στους χυμούς). Αντίθετα, οι **πρώτες λέξεις** μπορεί να διαφέρουν φωνολογικά από τις ενήλικες, ωστόσο μπορεί κανείς να αναγνωρίσει πια σε αυτά τα εκφωνήματα λέξεις της γλώσσας που αναπτύσσει το παιδί (π.χ. η απόδοση της λέξης *κοριτσάκι* ως [kosaci] από αγόρι 14 μηνών [ΠΑ]).

Η ανάπτυξη της σημασίας δεν είναι καθόλου απλή διαδικασία, ειδικά για τα παιδιά που την κατακτούν για πρώτη φορά. Μετά τον εντοπισμό μιας λέξης στη συνεχόμενη ροή της ομιλίας, δηλαδή τον προσδιορισμό των ορίων της, είναι απαραίτητη η **αναγνώριση της αναφοράς** της, δηλ. να προσδιοριστεί σε ποιο αντικείμενο, πρόσωπο, ενέργεια αναφέρεται. Ακόμα όμως και σε απλές λέξεις και για συγκεκριμένα αντικείμενα, ο προσδιορισμός αυτός δεν είναι πάντα εύκολος: για παράδειγμα, η λέξη *λάμπα* δεν αναφέρεται σε όλες τις περιπτώσεις σε ένα συγκεκριμένο αντικείμενο (αναφορά), αλλά δηλώνει και μια ολόκληρη και —ανομοιογενή σχετικά— κατηγορία αντικειμένων, που εμφανίζουν ορισμένες ομοιότητες μεταξύ τους (δήλωση). Στα ρήματα, όπως είναι κατανοητό, τα πράγματα περιπλέκονται ακόμα πιο πολύ. Αυτή η διαδικασία με την οποία οι λέξεις-σύμβολα αναφέρονται στην πραγματικότητα, δεν είναι φυσική και αυτονόητη: οι γλώσσες δεν κατηγοριοποιούν τον κόσμο με τον ίδιο τρόπο. Επομένως, ένα μικρό παιδί θα πρέπει να ανακαλύψει τα *κριτήρια με τα οποία κάθε λέξη αναφέρεται σε μια ομάδα φαινομένων*, για να είναι σε θέση να αποδώσει την κατάλληλη σημασία σε μια γλωσσική μορφή (Κατή 2000). Επιπλέον, οι λέξεις είναι συχνά πολύσημες, πράγμα που δυσκολεύει περισσότερο

τον προσδιορισμό των αναφορών τους· μπορεί, επίσης, να μην έχουν σταθερή αναφορά, η οποία εξαρτάται κάθε φορά από την περίσταση (π.χ. το *εδώ* αναφέρεται κάθε φορά σε διαφορετικό τόπο που σχετίζεται με τον εκάστοτε ομιλητή): όλα αυτά δυσχεραίνουν τον εντοπισμό των αναφορών και των σημασιών των λέξεων. Σε αυτή τη αρχική προσπάθεια το παιδί στηρίζεται σε **επιβοηθητικές στρατηγικές**, όπως το να υποθέτει ότι οι λέξεις αναφέρονται σε ολόκληρες οντότητες και όχι τα μέρη τους (Macnamara 1972, Markman & Wachtel 1988) ή ότι για μία νέα λέξη θα αναζητήσει ένα νέο αντικείμενο αναφοράς, και όχι αυτό που ήδη έχει συσχετιστεί με ένα όνομα (Hansen & Markman 2009, Clark 2007a). Επιπλέον, τα νήπια υποθέτουν ότι οι συνομιλητές εστιάζουν την προσοχή τους στις οντότητες στις οποίες αναφέρονται (Graham et al. 2010) κ.ά. Η ικανότητα του συντονισμού της προσοχής με τους άλλους (joint attention), αλλά και η κατανόηση των πράξεων των άλλων ως αποτέλεσμα διάφορων προθέσεων είναι πολύ βασικές δεξιότητες που συμβάλλουν στην εκμάθηση νέου λεξιλογίου (Bloom 2000, Tomasello 2003). Αυτές οι επιβοηθητικές στρατηγικές περιορίζουν μεν την αβεβαιότητα στον εντοπισμό της αναφοράς, ωστόσο δεν μπορούν να παραμερίσουν όλες τις ασάφειες στην κατάκτηση κάθε νέας λέξης.

Περίπου στους 12-18 μήνες το παιδί μπαίνει στο **μονόλεξο στάδιο**. Το αρχικό λεξιλόγιο δεν ξεπερνά συνήθως τις 50 λέξεις: οι πρώτες λέξεις λειτουργούν κατονομαστικά, δηλ. ονομάζουν ανθρώπους ή αντικείμενα κλπ., αλλά μπορεί να έχουν και επικοινωνιακό στόχο (γεια! κοίτα!). Αυτές οι πρώτες λέξεις δεν είναι εύκολο να ταξινομηθούν σε είδη, ούτε σε γραμματικές κατηγορίες (ουσιαστικά, ρήματα κτλ.): διαθέτουν μεν μορφή και ένα μέρος της σημασίας που μοιάζει πια με την ενήλικη λέξη, όμως λειτουργούν συχνά στο λόγο όχι σαν λέξη, αλλά σαν φράση/πρόταση, έχουν δηλαδή **ολοφραστική** λειτουργία (Barrett 1982, Tomasello 2000): για παράδειγμα, η εκφώνηση της λέξης *μπάλα* από ένα νήπιο μπορεί να σημαίνει «κοίτα, μια μπάλα!», «φέρε μου τη μπάλα», «πάμε να παίξουμε με τη μπάλα» κ.ά. Το πέρασμα από τις πρωτολέξεις στις πρώτες λέξεις περνάει συχνά από φάσεις ταυτόχρονης εμφάνισης και των δυο στο λόγο του παιδιού (κορίτσι 15 μηνών ονομάζει το σκυλί [cilaci] (κυλάκι) και το φαγητό [jono] (νιόνιο) [ΠΑ]).

Από τις πρώτες λέξεις μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι τα παιδιά ενδιαφέρονται κυρίως για ανθρώπους και αντικείμενα, συγκεκριμένες και άμεσα αντιληπτές οντότητες, και τις κατονομάζουν με τη βοήθεια των ουσιαστικών· λίγο αργότερα, τις τοποθετούν στο χώρο και τους προσδίδουν ιδιότητες, και τότε εμφανίζονται στο λόγο οι προσδιορισμοί (π.χ. τοπικά επιρρήματα και επίθετα). Έχει υποστηριχθεί ότι η κατηγορία των **ουσιαστικών** που αναφέρονται σε οικείες στα παιδιά οντότητες είναι η πιο βασική και η πιο πρώιμα εμφανιζόμενη στο λόγο τους σε σχέση με αυτή των **ρημάτων** στις περισσότερες γλώσσες.

σες του κόσμου, λόγω των αντιληπτικών ιδιοτήτων των αναφερόμενων αντικειμένων (είναι συγκεκριμένα και παρατηρήσιμα) (Gentner 1982, Bates et al. 1994, Gentner & Boroditsky 2001, Bornstein et al. 2004 κ.ά.).

Από τους 18 μήνες έως τα 2 έτη παρατηρείται συχνά το φαινόμενο της «λεξιλογικής έκρηξης» (vocabulary spurt), καθώς νέες λέξεις προσχωρούν ταχύτατα στο παιδικό λεξιλόγιο (Goldfield & Reznick 1990): αυτό συμβαίνει όταν το μικρό παιδί έχει κατακτήσει και εφαρμόζει με επιτυχία όλες εκείνες τις βασικές στρατηγικές που του επιτρέπουν να καθορίζει την αναφορά των γλωσσικών μορφών, να αποδίδει νόημα σε αυτές και είναι σε θέση πια να εμπλουτίζει ταχύτατα το λεξιλόγιό του (Nazzi & Bertoni 2003).

Ο χρόνος που απαιτείται για να αποκτηθεί το πρώιμο λεξιλόγιο (50-100 λέξεις έως τους 18 μήνες, 200+ έως τα 2 έτη) ποικίλλει στην πράξη από παιδί σε παιδί. Παρά τις διαφορές του ρυθμού κατάκτησης και τις διαγλωσσικές-πολιτισμικές διαφορές, οι λέξεις που απαρτίζουν το αρχικό λεξιλόγιο εμφανίζουν αρκετές ομοιότητες ως προς τα χαρακτηριστικά τους, έτσι ώστε να μπορούμε καταγράψουμε **είδη ή τύπους των πρώτων λέξεων**.

Σύμφωνα με μια τυπολογία (Bloom 1973, Bloom & Lahey 1978) ένα μεγάλο μέρος του λεξιλογίου περιέχει δύο τύπους λέξεων: ο ένας αναφέρεται σε συγκεκριμένες οντότητες (π.χ. μαμά) ή κατηγορίες ομοειδών οντοτήτων (π.χ. σκύλος). Οι λέξεις αυτές που ονομάστηκαν *ονοματικές* (substantive) περιέχουν πληροφορίες που σχετίζονται με τις αισθήσεις (σχήμα, αφή, κτλ.). Ο δεύτερος τύπος λέξεων αναφέρεται σε (μετα)κινήσεις ή συμπεριφορές που αφορούν διαφορετικά αντικείμενα, ή σχέσεις μεταξύ αντικειμένων, π.χ. *πάει!* ή *μπαμ!* (για κάτι που έπεσε), *εδώ* (δείχνοντας που βρίσκεται ένα αντικείμενο).

Μια άλλη μεγάλη έρευνα του πρώιμου, προ-συντακτικού λεξιλογίου έχει γίνει από τη Nelson (1973) και έχει αναδείξει μια διαφορετική τυπολογία. Επιχειρώντας να διαπιστώσει σε τι αναφέρονται οι πρώτες λέξεις, η Nelson κατέληξε σε μια σημασιολογική κατηγοριοποίηση του πρώιμου λεξιλογίου, βασισμένη στις 50 πρώτες λέξεις 18 παιδιών. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας οι πρώτες λέξεις αναφέρονται σε: *ονόματα/αντικείμενα* (λέξεις που περιγράφουν συγκεκριμένα, λ.χ. παππούς, και λέξεις που περιγράφουν γενικευτικά, λ.χ. μπάλα), *ενέργειες* (λέξεις που περιγράφουν ή συνοδεύουν μια δράση – ρήματα και επιρρήματα), *τροποποιητές* (λέξεις που αναφέρονται σε ιδιότητες, λ.χ. επίθετα), *κοινωνικές/προσωπικές λέξεις* (εκφράζουν συναισθηματικές καταστάσεις ή χρησιμοποιούνται σε κοινωνικές περιστάσεις και εκφράζουν αλληλεπίδραση, λ.χ. γεια! ή ρήματα – κυρίως προστακτικές: δώσε, πάμε, φύγε κτλ.), *λειτουργικές λέξεις* (με καθαρά γραμματική λειτουργία, για παράδειγμα, και, σε). Η Nelson πρόσεξε επίσης ότι ένα μεγάλο μέρος παιδιών — τα οποία ονόμασε *εκφραστικά παιδιά* (expressive) — έτειναν να χρησιμοποιούν περισσότερο κοινωνικές/προσωπικές λέξεις, ενώ ένα άλλο μέρος

— τα οποία ονόμασε *αναφορικά* παιδιά (referential)— περισσότερο ονόματα/ αντικείμενα. Ωστόσο, η μεγαλύτερη χρησιμοποιούμενη κατηγορία σε ποσοστά παραμένει αυτή των αντικειμένων-ονομάτων, ποσοστό που συμβαδίζει και με άλλες σχετικές έρευνες (Bloom 1973, Clark 1993). Πέρα από αυτό, η Nelson παρατήρησε ότι στην κατηγορία *αντικείμενα/ονόματα* τα συνηθέστερα μέλη ήταν αυτά τα οποία αναφέρονταν σε πράγματα που τα παιδιά μπορούσαν να χειριστούν ή να ενεργήσουν πάνω τους (π.χ. μια μπάλα, ένα παπούτσι) ή πράγματα που από αντιληπτική άποψη ήταν ενδιαφέροντα στα παιδιά (κάτι που κινείται, κάνει θόρυβο, είναι φωτεινό, π.χ. ένας σκύλος, ένα αυτοκινητάκι, το τηλέφωνο). Με λίγα λόγια, τα παιδιά έδειξαν σαφή προτίμηση για *δυναμικά* και όχι *στατικά* αντικείμενα.

Μια άλλη σημασιολογική κατάταξη έχει επιχειρηθεί από την Clark (1993) η οποία υποστήριξε ότι οι πρώτες 50-100 λέξεις εμπίπτουν σε σημασιολογικά πεδία, τα οποία είναι λίγο-πολύ κοινά για τα παιδιά που κατακτούν το πρώτο τους λεξιλόγιο: *πρόσωπα, ζώα, φαγητά, μέρη σώματος, είδη ρουχισμού, παιχνίδια, οχήματα, είδη σπιτιού, χώρος/διαστάσεις και κινήσεις/ενέργειες*. Αρκετά νωρίς εμφανίζονται επίσης λεξήματα και εκφράσεις που χρησιμοποιούνται σε *συναναστροφές* με άλλα πρόσωπα (γεια, όχι/ναι, κου-κου, έλα κτλ.). Και η Clark αναφέρει ότι πάνω από 50% ήταν λέξεις που αναφέρονταν σε αντικείμενα (κυρίως ουσιαστικά), ενώ ο αριθμός των παραγόμενων λέξεων για ενέργειες και ιδιότητες (ρήματα και επίθετα) αυξάνεται σταδιακά με την πάροδο του χρόνου. Σε παρόμοια κατεύθυνση κινείται και η διαγλωσσική έρευνα των Paraeliou & Rescorla (2011) που συγκρίνει το μέγεθος και τη σύνθεση του πρώιμου λεξιλογίου σε ελληνόφωνα και αγγλόφωνα νήπια: οι ερευνήτριες διαπιστώνουν για άλλη μια φορά την κυριαρχία των ουσιαστικών με υψηλά ποσοστά και για τις δυο γλώσσες, ενώ οι πιο συχνές λέξεις αναφέρονται σε καθημερινές και σημαντικές για τα παιδιά έννοιες, όπως φαγητά, μέρη του σώματος, ζώα, οικιακά είδη, είδη ρουχισμού, παιχνίδια, αντικείμενα και μέρη εκτός σπιτιού και οχήματα. Πρέπει ωστόσο να τονιστεί ότι όλες οι τυποποιήσεις/κατηγοριοποιήσεις προκύπτουν από μετρήσεις της λεξικής παραγωγής και όχι της κατανόησης.

Προσπάθεια προσδιορισμού μιας εξελικτικής πορείας κατά την κατάκτηση των πρώτων λέξεων γίνεται και από τους Bates et al. (1994). Οι ερευνητές περιγράφουν τρία βασικά αναπτυξιακά «κύματα»: στο πρώτο λεξιλόγιο των 0-100 λέξεων η συντριπτική πλειοψηφία είναι ουσιαστικά· από τις 100-400 λέξεις αυξάνεται το ποσοστό των ρημάτων και των επιθέτων· τέλος, από τις 400-600 λέξεις αυξάνονται σημαντικά και οι προθέσεις, οι αντωνυμίες, οι σύνδεσμοι, τα μόρια κλπ.

Τέλος, οι μονόλεξες εκφράσεις του παιδιού έχει επιχειρηθεί να αναλυθούν και από την άποψη της πραγματολογικής τους λειτουργίας, της *επικοινωνιακής* δηλ. *πρόθεσης* του ομιλητή (Dore 1975, Carpenter et al. 1983) όπου ξεχωρίζουν

τα εκφωνήματα με την πρόθεση της άρνησης (όχι) και της αίτησης (πάμε, νερό).

Έχει ήδη επισημανθεί πως κατά την περίοδο κατάκτησης του πρώτου λεξιλογίου η σημασία και η χρήση των πρώτων λέξεων διαφέρει από τις αντίστοιχες των ενηλίκων. Έτσι, μπορούμε να παρατηρήσουμε διάφορα φαινόμενα και αποκλίσεις στο λόγο των παιδιών κατά την αναπτυξιακή τους πορεία.

Αρχικά, πολλές λέξεις που πρωτοεμφανίζονται είναι —όπως και θα περιμένα κανείς— στενά εξαρτώμενες από τις εκάστοτε συνθήκες επικοινωνίας (context-bound). Σιγά-σιγά ο τρόπος χρήσης αλλάζει: μπορεί η λέξη να μην αποδεσμεύεται εντελώς από το περιβάλλον χρήσης, υπάρχει όμως επέκταση της χρήσης της σε σχέση με άλλα παρόμοια αντικείμενα ή ενέργειες (π.χ. η εκφώνηση του *μπου!* αρχικά συνοδεύει την ξαφνική αποκάλυψη της κρυφώνας του παιδιού όταν κρύβεται σε συγκεκριμένο μέρος, και αργότερα όταν κρύβεται γενικότερα)· η αποδέσμευση, πάντως, από το περιβάλλον χρήσης αυξάνεται καθώς το παιδί πλησιάζει τα δεύτερα γενέθλιά του (Barrett et al. 1991, 1995).

Χαρακτηριστικά φαινόμενα της αποκλίνουσας χρήσης των πρώτων λέξεων είναι οι **υποεκτάσεις** (underextensions) και οι **υπερεκτάσεις** (overextensions) (Barrett 1995, Clark 2009). Για τα παραπάνω φαινόμενα, μέτρο σύγκρισης είναι η χρήση των αντίστοιχων λέξεων από τους ενήλικες. Στην ουσία, τα φαινόμενα αυτά αποκαλύπτουν ότι το παιδί έχει στη διάθεσή του κάποιες πληροφορίες για τη σημασία της συγκεκριμένης λέξης, και τη δοκιμάζει σε διάφορες συνθήκες για να καταλήξει ως προς το εύρος της χρήσης της. Από τα παραπάνω φαινόμενα έχει μελετηθεί ιδίως η *υπερέκταση*, καθώς για πολλά χρόνια θεωρήθηκε ως το πιο συχνό φαινόμενο αποκλίνουσας σημασιολογικής χρήσης στον παιδικό λόγο.

Οι υποεκτάσεις, (σημασιακές συμπεκνώσεις) εμφανίζονται όταν το παιδί κάνει χρήση της λέξης για να αναφερθεί σε περιορισμένη κατηγορία φαινομένων (αντικειμένων, πράξεων, καταστάσεων, ιδιοτήτων) σε σχέση με την ενήλικη γλώσσα (λ.χ. η λέξη *νεό* (νερό) χρησιμοποιείται μόνο για το νερό στο μπιμπερό [ΠΑ]). Εκτενείς παρατηρήσεις και καταγραφές του παιδικού λόγου αποκαλύπτουν ότι οι υποεκτάσεις είναι το πιο συχνό και χαρακτηριστικό φαινόμενο της πρώιμης λεξικής ανάπτυξης: αν σκεφτούμε ότι το παιδί εξάγει τα συμπεράσματά του για τη σημασία αρχικά από ένα πολύ περιορισμένο περιβάλλον χρήσης, και αργότερα μόνο την επεκτείνει και σε άλλα περιβάλλοντα, τότε γίνεται κατανοητό γιατί οι υποεκτάσεις αποτελούν ένα συχνό πρώιμο σημασιολογικό φαινόμενο.

Οι υπερεκτάσεις, (σημασιακές γενικεύσεις) εμφανίζονται όταν το παιδί χρησιμοποιεί μια λέξη για να αναφερθεί σε φαινόμενα που δεν ανήκουν στην ίδια κατηγορία σε σχέση με την ενήλικη γλώσσα, επεκτείνοντας το πεδίο χρήσης της σημασίας (π.χ. ονομάζοντας πια *νεό* (νερό) και το χυμό ή και άλλα υγρά· χρησιμοποιώντας τη λέξη *κοκό* όχι μόνο για την κότα αλλά και για άλλα οι-